

САДОВА Т. С.,
аспірантка кафедри загальноправових
дисциплін і міжнародного права
(Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова)

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>

ЩОДО ПОНЯТТЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено положення щодо трактування поняття воєнних злочинів проти навколишнього природного середовища в міжнародних джерелах, серед яких: Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року та Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. Виявлено основні ознаки, характерні для поняття воєнних злочинів проти довкілля. Детально проаналізовано тлумачення обширності, довготривалості та серйозності шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, для правильної кваліфікації такого протиправного діяння, як воєнний злочин. Досліджено питання щодо неможливості альтернативного застосування вказаних ознак, оскільки в тлумаченні ознак шкоди, завданої навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту, немає єдності. Доводиться, що під час збройного конфлікту відбувається порушення законів і звичаїв ведення війни, які виражаються в пошкодженні та винищенні природно-заповідних об'єктів. Під час збройних конфліктів природа зазнає великої шкоди від засобів і способів, покликаних на її винищення. Але навіть за наявності таких протиправних діянь, які шкодять природі під час війни, досить складно кваліфікувати їх як воєнні злочини проти довкілля. У статті було розглянуто, у чому саме полягають складності такої кваліфікації. Як наслідок, автор зробив висновок щодо визначення поняття воєнного злочину проти довкілля. Виявлено причини, чому правовий захист довкілля від завдання шкоди є не досить дієвим.

Ключові слова: воєнні злочини проти довкілля, навколишнє природне середовище, серйозні порушення, закони та звичаї війни, збройний конфлікт.

Sadova T. S. On the concept of war crimes against the environment in international criminal law

In this article the author examines the provisions on the interpretation of the concept of war crimes against the environment in international sources. Among them: the Rome Statute of the International Criminal Court, the Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977 and the Convention for the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Means of Environmental Impact of 10 December 1976.

The author has identified the main features of the concept of war crimes against the environment. The article analyzes in detail the interpretation of the extent, duration and severity of the damage to nature. These features help to classify correctly an illegal act as a war crime. A question has been asked about the application of these

features and the impossibility of applying alternatives. Since there is no unity in the interpretation of the signs of damage caused to the environment during the armed conflict, a comparative analysis of different interpretations of the extent, duration and severity of damage to the environment in the above-mentioned international sources of law is conducted in the article.

During armed conflicts, nature suffers great damage from the means and methods designed to destroy it. But even in the presence of such illegal acts that harm nature during the war, it is difficult to classify them as war crimes against the environment. The author has found what exactly such difficulties of qualification are. As a result, the author has proposed the concept of war crime against the environment. The reasons why the legal protection of the environment from harm is not effective are identified.

Key words: *war crimes against the environment, environment, serious violations, laws and customs of war, armed conflict.*

Вступ. Будь-яку діяльність, яка може становити потенційну загрозу довкіллю, потрібно обмежити або взагалі заборонити з метою збереження навколишнього природного середовища (далі – НПС) для майбутніх поколінь і покоління, яке користується благами природи нині. Ситуація сьогодення характеризується тим, що, на жаль, міжнародні збройні конфлікти та збройні конфлікти неміжнародного характеру продовжують існувати та «набирати обертів».

Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), до юрисдикції якого належать воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності та агресія, проводить розслідування в ситуаціях багатьох країн, таких як: Уганда, Демократична Республіка Конго, Дарфур, Судан, Центральноафриканська Республіка (дві різні ситуації), Кенія, Лівія, Кот-д'Івуар, Малі та інших. Сьогодні проводяться попередні експертизи, що стосуються ситуації в Болівії, Колумбії, Гвінеї, Філіппінах і Венесуелі. Україна не є винятком серед держав, на територіях яких ведуться воєнні дії. Про це йдеться в заяві прокурора МКС Фату Бенсуди щодо завершення попередньої експертизи ситуації в Україні. У цій заяві прокурор вказує на злочини, скоєні в контексті ведення бойових дій, тобто збройного конфлікту [1]. Під час збройного конфлікту відбуваються порушення законів і звичаїв ведення війни, які виражаються в пошкодженні та винищенні лісів, заповідників, балок тощо. Матеріали дослідження А.Б. Блага, І.В. Загороднюка та інших учених на тему «Міжнародно-правовий захист довкілля в період збройного конфлікту: приклад України» засвідчують, що відбувається забруднення довкілля на Сході України. Виникає радіоактивне забруднення вод Азовського моря та Сіверського Дінця як наслідок затоплення шахт. Унаслідок артилерійських обстрілів природи завдається така шкода, як: забруднення важкими металами, отруєння питної води, знищення рослинного покриву та дикої фауни. Уже нині зі 135 природно-заповідних об'єктів, розташованих у зоні ведення антитерористичної операції на Сході України, 38 пошкоджено повністю. Причиною пошкодження послугували пожежі воєнного характеру, від яких постраждали 17 % лісів і 24 % степів. Особливої шкоди зазнав регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж», який згорів повністю на площі понад 3 тисячі гектарів. Бойові дії супроводжуються також масовими вирубками лісу в «сірій зоні», використанням заповідних об'єктів та урочищ із воєнною метою, неконтрольованим мінуванням території [2, с. 26]. Для того щоб більш відкрито та визначено обмежити воєнне насилля над природою додатковими заходами щодо захисту довкілля, потрібно детально дослідити саме поняття воєнного злочину проти довкілля. У цьому полягає актуальність обраної теми.

Деякі питання, пов'язані з дослідженням воєнних злочинів проти довкілля, розглядалися в працях таких учених, як: А.Б. Блага, С.В. Виноградов, І.В. Загороднюк, Т.Р. Короткий, А.В. Кукушкіна, О.А. Мартиненко, М.О. Медведєва, В.В. Пархоменко, Л.В. Сперанська та інші.

Т.І. Курносова, досліджуючи імплементацію міжнародно-правових норм щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності в російське кримінальне законодавство, розглядала як один із видів воєнних злочинів злочини проти довкілля. У дисертації «Імплементація норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України» М.В. Піддубна приділяє увагу характеристиці воєнних злочинів загалом, невелике місце посідає в дослідженні й характеристика воєнних злочинів проти НПС. С. Фріленд, вивчаючи злочини проти довкілля в міжнародному кримінальному праві, виокремлює основні ознаки воєнних злочинів проти довкілля. Але в доктрині міжнародного кримінального права нині не досить наукових робіт, присвячених дослідженню поняття воєнних злочинів проти довкілля.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві, виокремленні та аналізі їхніх ключових ознак.

Результати дослідження. Серед джерел міжнародного кримінального права поняття воєнного злочину проти довкілля трапляється в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС). К п. в. IV ч. 2 ст. 8 РС МКС описуються протиправні дії, які входять до складу серйозних порушень законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених межах міжнародного права, як наслідок, кваліфікуються як воєнні злочини, а саме: умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною обширної, довгострокової та серйозної шкоди, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою [3, ст. 8].

Відповідно до п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – Протокол I) забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або завдадуть обширну, довгочасну і серйозну шкоду природному середовищу [4, ст. 35]. Також міститься положення про ставлення до довкілля під час ведення збройного конфлікту в ст. 55 Протоколу I. У цій статті вказано, що під час ведення воєнних дій проявляється турбота про захист природного середовища від обширної, довгочасної та серйозної шкоди. Такий захист передбачає заборону використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті завдати або завдадуть подібну шкоду природному середовищу й тим самим завдадуть шкоду здоров'ю населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалія забороняється [4, ст. 55].

Оскільки в міжнародному гуманітарному праві головне місце відводиться правам та інтересам людей, необхідно забезпечувати охорону довкілля загалом для здійснення життєдіяльності населення. Отже, забезпечити таку охорону покликані положення щодо захисту НПС під час ведення збройних конфліктів, які містяться в Протоколі I, тому що ці положення безпосередньо стосуються тих небезпек, якими сучасна війна загрожує природі. Порівнюючи положення ст. ст. 35 та 55 Протоколу I, ми дійшли висновку, що норма права, закріплена у ст. 55, більш вужча за межами застосування, оскільки вона захищає цивільне населення від наслідків воєнних дій для довкілля. Натомість у ст. 35 міститься норма права, яка може бути застосована до будь-якого акту війни, тобто ця норма є загальною.

Е. Давід зазначає, що вузьке тлумачення п. 3 ст. 35 та ст. 55 Протоколу I, яке переважало в 1977 році, може, сьогодні варто було б розглядати як застаріле, особливо з огляду на той факт, що поняття «велика, довготривала і серйозна шкода» в тому вигляді, у якому воно тлумачилося під час підготовчих робіт, юридично не визначено в самому Протоколі I, через що характер останнього залишається відносним, схильним до змін і еволюції, залежно від оцінки кваліфікуючим органом [5, с. 342].

Положення, яке має на меті заборонити воєнне або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на природне середовище, міститься також у ст. 1 Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 року (далі – Конвенція) [6, ст. 1]. У вказаній конвенції

характеризуються наслідки способів руйнування та завдання шкоди довкіллю будь-якій із її держав-учасниць як обширні, довгострокові або серйозні. Незважаючи на те, що заборона використання природних сил як засобу ведення війни є першочерговою, про що свідчать положення вказаної вище конвенції, водночас вона неминуче ставить поза законом шкоду, завдану довкіллю в результаті використання таких засобів ведення війни. У положеннях Конвенції уточнюється, що під засобами впливу на природне середовище розуміються будь-які засоби «для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу й атмосферу, або космічного простору» [6, ст. 2].

Як у РС МКС, так і в Протоколі I у визначенні воєнних злочинів проти довкілля акцентується увага саме на погіршеному стані НПС як наслідку протиправних дій, що становлять серйозні порушення звичаїв і законів ведення війни. Натомість у Конвенції йдеться про навмисне використання засобів впливу на довкілля.

Вказані два підходи до визначення завданої шкоди довкіллю містить також звичаєве міжнародне гуманітарне право в нормі 45 «Заподіяння значної шкоди навколишньому природному середовищу», яке розглядає знищення НПС як зброю, так і як наслідки від використання методів і засобів ведення війни, метою яких є завдання обширної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю [7].

Виявляється доцільним розглянути більш детально ключові ознаки воєнних злочинів проти довкілля, які полягають в обширній, довгостроковій та серйозній шкоді, завданій НПС, а також у непропорційності такої шкоди порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

Щодо визначень понять обширних, довгострокових і серйозних наслідків, то тексти Протоколу I та Конвенції не дають конкретних вказівок щодо відповідної дефініції. Утім, у доктрині міжнародного права, зокрема в коментарях Міжнародного комітету Червоного Хреста до цих міжнародних договорів, сформульовано підходи, які дають змогу встановити їхнє можливе значення.

Отже, з підготовчих документів Конвенції та Протоколу I, які використовуються з метою їх тлумачення та доктринальних думок, стає очевидним, що обширна шкода в розумінні Конвенції – це завдана шкода, яка «...охоплює район в кілька сотень квадратних кілометрів...» [8, с. 392]. Що стосується просторового масштабу шкоди, то в доктрині міжнародного гуманітарного права вказується, що в підготовчих документах до Протоколу I не міститься жодних пояснень про це [5, с. 341].

У докладі Генерального секретаря ООН «Охорона навколишнього середовища в періоди збройних конфліктів» порушується питання про те, що становить обширну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, але зазначається, що це питання відкрите для тлумачення. У цьому докладі вказується, що є причини тлумачити термін «довготривала», який міститься в Протоколі I, як такий, що займає десятиліття, а не місяці. Вказується на неможливість передбачити масштаби і тривалість деяких шкідливих для НПС воєнних актів [9, п. 20]. Учений Е. Давід робить висновок, що під «довготривалою» шкодою, яка підпадає під дію Конвенції, треба розуміти шкоду, що триває один сезон або період у декілька місяців. Досліджуючи серйозність шкоди в розумінні Конвенції, учений стверджує, що вона зумовлена значним збитком, який завдається «людському життю, природним та екологічним ресурсам або іншим багатствам» [5, с. 340]. Відповідно до ст. 55 Протоколу I серйозність заподіяної шкоди полягає у «...шкоді здоров'ю або виживанню населення» [4, ст. 55].

Важливою ознакою воєнних злочинів проти довкілля є те, що шкода є непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. Під час розгляду цієї ознаки треба звернутися до загальних принципів ведення воєнних дій, що застосовуються до НПС, а саме до принципу співмірності та принципу пропорційності. Під час пояснення цих принципів Міжнародним комітетом Червоного Хреста вказується, що в Консультативному укладенні про ядерну зброю в 1996 році Міжнародний суд ООН вказав,

що «держави повинні брати до уваги екологічні міркування під час оцінювання того, що є необхідним і пропорційним у процесі виконання законних воєнних цілей» [10]. Водночас суддя Міжнародного суду ООН Роберто Аго у своєму доповненні до восьмого доповіді про відповідальність держав наголошує, що «цілком можливо, що заходи, потрібні для закінчення агресії, повинні здійснюватися в масштабах, які не відповідають масштабам здійсненої агресії. У цьому питанні важливий результат, який мають на меті «оборонні» заходи, а не форми і масштаби самого діяння... Вимога так званої пропорційності діяння, яке здійснюється в стані законної самооборони, має... стосунок до зв'язку між цим діянням та його метою, а саме <...> призупинити агресію» [11, с. 280–281]. Комітет, заснований для розгляду бомбардувань НАТО Федеративної Республіки Югославії, висловив думку, що «для дотримання принципу пропорційності необхідно, щоб напад на воєнні об'єкти, який, як відомо або цілком можна припустити, завдасть серйозної шкоди навколишньому середовищу, приніс істотну воєнну перевагу, для того щоб визнати його законним» [12, п. 63].

Ми звернули увагу на те, що в досліджених нормах права, у яких міститься положення про завдання шкоди довкіллю, визначено ознаки, що характеризують таку шкоду. Тому для наявності складу воєнного злочину проти довкілля всі ці ознаки повинні бути наявні. Жодна з проаналізованих норм права не надає альтернативу в ознаках шкоди, завданої довкіллю. Отже, шкода, завдана природі внаслідок воєнних актів, не може бути обширна, але недовготривала та несерйозна й навпаки. Хоча не всі вчені погоджуються з такою позицією. Зокрема, А.В. Кукушкіна, досліджуючи тему «Міжнародне гуманітарне право і охорона навколишнього середовища в період збройних конфліктів (міжнародно-правові аспекти)», пропонує мінімізувати масштаб можливої шкоди довкіллю навіть у тих випадках, коли вона неточно відповідає суворому тлумаченню критеріїв «обширна, довготривала та серйозна» [13, с. 97]. Справді, такий підхід до визначення воєнного злочину проти довкілля значно розширив би можливість кваліфікації протиправних діянь, які завдають шкоду природі на практиці.

Також, проаналізувавши твердження, що містяться в Конвенції та Протоколі I, ми дійшли висновку, що в тлумаченні ознак шкоди, завданої НПС під час збройного конфлікту, не має єдності. Тому досить складно кваліфікувати протиправне діяння, виражене в серйозному порушенні законів і звичаїв війни, унаслідок якого завдається шкода довкіллю, беручи за основу саме ознаки, вказані в описі цього виду воєнного злочину в джерелах міжнародного права. Ми вважаємо, що виявлення воєнного злочину проти довкілля саме ускладнюється через відсутність єдності в характеристиці ознак завданої шкоди природі та через те, що обидва міжнародні договори встановлюють дуже високий поріг порушення заборон.

Тому суперечка щодо визначення цих ознак у доктрині міжнародного кримінального права триває. Наслідком цього є те, що більшість воєнних дій, навіть завдаючи шкоди довкіллю, не будуть відповідати вищевказаним ознакам обширності, довготривалості та серйозності. Хоча більшість офіційних заяв, які засуджують завдання шкоди НПС під час збройного конфлікту, мають загальний характер, зауважимо, що Протокол I та Конвенція стосуються захисту довкілля під час збройного конфлікту тільки міжнародного характеру.

Висновки. Отже, ми вважаємо, що воєнний злочин проти довкілля – це передбачене міжнародним гуманітарним правом діяння, що посягає на довкілля та його компоненти, раціональне використання та охорона яких забезпечують життєдіяльність людини, і полягає в безпосередньому протиправному здійсненні нападу, коли відомо, що такий напад послугує причиною обширної, довготривалої та серйозної шкоди, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

Отже, знищення довкілля під час збройного конфлікту є воєнним злочином, але на практиці довести наявність саме такого виду воєнного злочину досить складно. Хоча правовий захист довкілля від завдання шкоди є, але він непослідовний та неуніфікований. З огляду на це де-юре більшість діянь, скоєних протягом воєнних дій, не має в повному обсязі ознак воєнних злочинів проти довкілля, які містяться в РС МКС, у Протоколі I та Конвенції. Але де-факто внаслідок збройного конфлікту завдається значна шкода НПС. Однак через високий поріг порушення заборон ці протиправні дії не можуть кваліфікуватися як воєнні зло-

чини проти довкілля, що заважає притягнути винних осіб до відповідальності за національним або міжнародним правом.

Список використаних джерел:

1. Bensouda F. On the Conclusion of the Preliminary Examination in the Situation in Ukraine. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201211-otp-statement-ukraine> (дата звернення: 28.06.2021).
2. Блага А.Б., Загороднюк І.В., Короткий Т.Р., Мартиненко О.А., Медведєва М.О., Пархоменко В.В. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на Сході України / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КІТ, 2017. 88 с.
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 18.06.2021).
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 08.06.2021).
5. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: курс лекций, прочитанный на юридическом факультете Открытого Брюссельского университета. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/publication/eric-david-principles.htm> (дата звернення: 08.07.2021).
6. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (дата звернення: 14.06.2021).
7. База данных по МГП. Обычное МГП. Норма 45. Причинение серьезного ущерба окружающей среде. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/rus/docs/v1_chapter14_rule45 (дата звернення: 08.07.2021).
8. Защита окружающей среды в связи с вооруженными конфликтами. Доклад Комиссии международного права от 20 июля 2016 года. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2016/russian/chp10.pdf> (дата звернення: 20.06.2021).
9. Охрана окружающей среды в периоды вооруженных конфликтов: Доклад Генерального Секретаря ООН № A/47/328 от 31 июля 1992 года. Сорок седьмая сессия. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/149057> (дата звернення: 15.07.2021).
10. База данных по МГП. Обычное МГП. Норма 43. Общие принципы ведения военных действий применяются к окружающей среде. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/rus/docs/v1_chapter14_rule43 (дата звернення: 10.07.2021).
11. Консультативное заключение Международного суда относительно законности угроз ядерным оружием или его применения. Международный суд ООН от 8 июля 1996 года. 351 с.
12. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY): Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. 8 June 2000. *International Legal Materials*. № 39 (5). P. 1257–1283.
13. Кукушкина А.В. Международное гуманитарное право и охрана окружающей среды в период вооруженных конфликтов (международно-правовой аспект). *Международная аналитика*. 2017. № 2 (20). С. 94–103.

